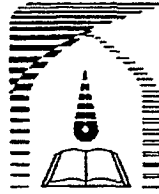

11274. - 2. 1/11

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد فلسفه

علم خدا به مادیات از دیدگاه ملاصدرا در مقایسه

با ابن سینا و سهروردی

نگارش:

زهرا محمود کلایه

استاد راهنما:

دکتر رضا اکبریان

استاد مشاور:

دکتر محمد سعیدی مهر

شهریور ۱۳۸۷

۱۳۸۸/۷/۱۷

محل اطلاعات در کتابخانه
تسبیح دارک

۱۱۸۷۴۰

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم آقای زحرا محمدی تحت
عنوان: تاثیر عوامل اجتماعی و اقتصادی بر عملکرد کارکنان ...

را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد
می کنند.

اعضای هیات داوران

۱- استاد راهنما دکتر رضا دگر

۲- استاد مشاور دکتر محمد سعید

۳- استاد ناظر دکتر حسین نادری

۴- استاد ناظر دکتر محمد علی

۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی دکتر

دکتر زحرا محمدی
رئیس هیات داوران

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی

دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست های دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان نامه ها، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان نامه / رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق مادی و معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان نامه / رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تأیید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجوی مسئول علمی مستخرج از پایان نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان نامه / رساله نیز منتشر می شود باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب و یا نرم افزار و یا آثار ویژه حاصل از نتایج پایان نامه / رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره ملی، منطقه ای و بین المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان نامه / رساله

و تمامی طرح های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تأیید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم الاجرا است.

۸۸، ۶، ۱۸
عزیزالمجروح

بسمه تعالی

آیین‌نامه چاپ پایان‌نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان‌نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیت‌های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش‌آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می‌شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان‌نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان‌نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته فلسفه و کلام اسلامی است که در سال ۱۳۸۷ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر رضا اکبریان، مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر محمد سعید حسینی و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر _____ از آن دفاع شده است.»

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه‌های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می‌تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می‌کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می‌تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می‌دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب زهرا محمودی دانشجوی رشته فلسفه و کلام اسلامی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می‌شوم.

نام و نام خانوادگی: زهرا محمودی

تاریخ و امضا:

تقدیم به:

پدر و مادرم که در سایه وجودشان پرورش یافتیم.

و تقدیم به همسرم که با مساعدتهای او این کار را به پایان رساندم.

چکیده

مسأله‌ی علم خدا به مادیات از جمله غامض ترین مسائل فلسفی است که پیچیدگی آن به نحوه‌ی وجود متغیر اشیاء مادی باز می‌گردد. از این رو کیفیت علم حق تعالی به مادیات باید به گونه‌ای تبیین گردد که رابطه‌ی علمی میان واجب تعالی با مادیات متغیر، منجر به راهیابی هیچ گونه تغیر و تکثری در ذات وی نگردد. با توجه به تمامی پیچیدگی‌های بحث، طرح کلی ملاصدرا در حل مسأله‌ی ارتباط علمی میان واجب تعالی و مادیات در میان نظرات حکمای بزرگی همچون ابن سینا و سهروردی از جامعیت و کمال ویژه‌ای برخوردار بوده و نقائص نظرات آنان را در این زمینه برطرف ساخته است. ابتکار اساسی ملاصدرا در باب علم واجب به مادیات، بهره‌گیری از قاعده‌ی بسیط الحقیقه برای اثبات علم ذاتی حق تعالی به گونه‌ای است که هیچ گونه تغییری در ذات وی راه نیابد. امری که هیچ یک از فلاسفه‌ی پیشین موفق به اثبات آن نشدند. از طرفی علم فعلی واجب تعالی به مادیات را همان حضور عین وجود خارجی مادیات نزد حق تعالی دانست و بیان داشت که متغیر بودن علم فعلی واجب تعالی موجب اثبات هیچ نقصی برای ذات متعالی وی نمی‌باشد. زیرا کمال علمی واجب به علم ذاتی ثابت وی می‌باشد نه به علم فعلی او و علم فعلی که عین فعل است، کمال علمی فعل محسوب می‌شود نه کمال علمی فاعل. گرچه برخی معتقدند که ملاصدرا در باب علم فعلی واجب تعالی دچار تناقض گویی شده است، در این مقاله نشان خواهیم داد که با بازگرداندن عبارات به ظاهر متناقض وی به دو مبنای مختلف می‌توان این اشکال را برطرف ساخت.

واژگان کلیدی:

بسیط الحقیقه، علم ذاتی، علم فعلی، مادیات، ابن سینا، سهروردی، ملاصدرا

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	۱. فصل اول: مقدمه و کلیات.....
۱-۱	۱-۱. بیان مسأله.....
۳	۲-۱. سوالات اصلی.....
۳	۳-۱. فرضیات.....
۵	۴-۱. پیشینه‌ی تحقیق.....
۵	۵-۱. روش تحقیق.....
۶	۶-۱. سازماندهی تحقیق.....
۸	۲. فصل دوم: بررسی و نقد آراء ابن سینا بر اساس مبانی فلسفی ملاصدرا.....
۸	۱-۲. مقدمه.....
۹	۲-۲. اصول و مقدمات علم واجب.....
۱۰	۱-۲-۲. بیان تفاوت وجود ذهنی با وجود خارجی.....
۱۱	۲-۲-۲. بیان تفاوت میان علم حقیقی و انتزاعی.....
۱۳	۳-۲-۲. تفاوت میان معلوم بالذات و معلوم بالعرض.....
۱۴	۴-۲-۲. تفاوت میان علم حضوری و علم حصولی.....
۱۵	۵-۲-۲. حضوری بودن علم نفس به همه‌ی شوون و آثار خود.....
۱۶	۶-۲-۲. تبیین اتحاد عالم و معلوم در همه‌ی سطوح ادراکی.....
۱۷	۳-۲. قول به ارتسام صور اشیاء در ذات واجب تعالی.....
۱۹	۱-۳-۲. تبیین مشائین از علم ازلی واجب به اشیاء.....
۱۹	۱-۳-۲-۱. علم فعلی و انفعالی.....
۲۰	۲-۳-۲-۱. علم فعلی ناقص و تام.....
۲۰	۳-۳-۲-۱. علم فعلی تام نفسانی و عقلانی.....
۲۲	۲-۳-۲. علم خداوند به جزئیات متغیر.....
۲۴	۳-۳-۲. کیفیت علم تفصیلی واجب به اشیاء.....
۲۵	۴-۳-۲. کیفیت رابطه‌ی صور علمیه‌ی اشیاء با ذات واجب.....
۲۷	۱-۴-۳-۲. تعریضی به کلام احمد بهشتی درباره‌ی حضوری بودن علم واجب به صور علمیه.....
۳۳	۴-۲. نگاهی به اعتراضات حکمای متأخر از ابن سینا.....

- ۳۲-۴-۲. انتقاد ابوالبرکات بغدادی بر ابن سینا و پاسخ آن..... ۳۲
- ۳۵-۴-۲. اشکالات شیخ اشراق بر ابن سینا و پاسخ ملاصدرا به آنها..... ۳۵
- ۳۵-۴-۲. اجتماع فعل و قبول..... ۳۵
- ۳۷-۴-۲. علم به اشیاء سبب حصول آنها نیست..... ۳۷
- ۳۸-۴-۲. بسته شدن راه اثبات صادر اول..... ۳۸
- ۳۹-۴-۲. نقض قاعده‌ی الواحد..... ۳۹
- ۳۹-۴-۲. نیازمندی واجب به صور علمیه..... ۳۹
- ۴۰-۴-۲. اشکالات محقق طوسی بر ابن سینا و پاسخ ملاصدرا به آنها..... ۴۰
- ۴۱-۴-۲. اجتماع فعل و قبول..... ۴۱
- ۴۲-۴-۲. اثبات صفات ثبوتیه‌ی زائد بر ذات واجب..... ۴۲
- ۴۴-۴-۲. محل بودن ذات واجب برای معلولات متکثر..... ۴۴
- ۴۵-۴-۲. عدم تباین معلول اول با ذات واجب..... ۴۵
- ۴۶-۴-۲. واسطه بودن صور علمیه در ایجاد اشیاء..... ۴۶
- ۴۷-۴-۲. نتیجه گیری نهایی بخش..... ۴۷
- ۴۷-۵-۲. بررسی نظریه‌ی ارتسام صور توسط ملاصدرا..... ۴۷
- ۴۸-۵-۲. اشکال ذهنیت صور علمیه..... ۴۸
- ۴۹-۵-۲. نقد و بررسی اشکال..... ۴۹
- ۵۱-۵-۲. اشکال حصولی بودن علم واجب به اشیاء..... ۵۱
- ۵۲-۵-۲. بررسی اشکال توسط استاد جوادی..... ۵۲
- ۵۳-۵-۲. اشکال عرضیت صور علمیه..... ۵۳
- ۵۴-۵-۲. بررسی اشکال سوم توسط استاد جوادی..... ۵۴
- ۵۴-۵-۲. جمع بندی و نتیجه گیری نهایی ملاصدرا..... ۵۴
- ۵۸-۵-۲. تعریض استاد جوادی آملی بر نتیجه گیری ملاصدرا..... ۵۸
- ۵۹-۶-۲. جمع بندی و نتیجه گیری نهایی فصل..... ۵۹
- ۵۹-۶-۲. اشکال اساسی بر حصولی دانستن علم واجب..... ۵۹
- ۶۱-۶-۲. اشکال بر اصل به کار بردن قاعده‌ی مشائین در مورد مادیات..... ۶۱
- ۶۳-۳. فصل سوم: بررسی و نقد نظریه‌ی سهروردی در باب علم خدا به مادیات از نظر ملاصدرا..... ۶۳
- ۶۳-۱-۳. مقدمه..... ۶۳
- ۶۵-۳-۲. نظر شیخ اشراق درباره‌ی علم واجب به اشیاء..... ۶۵
- ۶۷-۳-۳. تفاوت رأی شیخ اشراق با افلاطونیان و مشائیان در مسأله‌ی علم واجب به ما سوی..... ۶۷

- ۴-۳. کافی نبودن مبنای اشراقیین در مسأله‌ی علم واجب به اشیاء..... ۶۹
- ۱-۴-۳. ملاک علم حضوری یک موجود به موجود دیگر از نظر سهروردی..... ۷۰
- ۲-۴-۳. اثبات حضوری بودن علم واجب به اشیاء..... ۷۱
- ۱-۲-۴-۳. نظر شیخ اشراق درباره‌ی قوای جزئی نفسانی همچون خیال و وهم..... ۷۳
- ۲-۴-۳. ملاک حضوری بودن علم نفس به قوای جزئی و صور مرتسم در آنها..... ۷۵
- ۳-۲-۴-۳. گذر از علم حضوری نفس به علم حضوری واجب..... ۷۵
- ۵-۳. اشکالات صدرالمتألهین بر نظریه‌ی سهروردی و نقد و بررسی آن..... ۷۷
- ۱-۵-۳. ابطال عنایت الهی..... ۷۷
- ۲-۵-۳. عدم انحصار علم در علم حضوری..... ۷۸
- ۳-۵-۳. حسی بودن علم واجب به مادیات..... ۸۲
- ۴-۵-۳. احتیاج واجب به غیر خود در صفت علم..... ۸۲
- ۵-۵-۳. امتناع معلوم حضوری واقع شدن مادیات..... ۸۳
- ۱-۵-۵-۳. دوگانگی در کلمات ملاصدرا در خصوص علم به اشیاء مادی..... ۸۵
- ۶-۵-۳. حق نبودن نظریه‌ی اضافه‌ی اشراقیه در بحث ابصار..... ۸۷
- ۷-۵-۳. امتناع علم حضوری نفس به عالم مثال منفصل..... ۸۸
- ۸-۵-۳. ناتوانی نظریه‌ی سهروردی در اثبات علم واجب به اشیاء پیش از ایجاد..... ۸۹
- ۱-۸-۵-۳. نقد علامه طباطبائی نسبت به اشکال هشتم..... ۹۱
- ۲-۸-۵-۳. بررسی نقد علامه توسط استاد جوادی..... ۹۱
- ۳-۸-۵-۳. تذکر سبزواری نسبت به بخشی از سخنان ملاصدرا..... ۹۱
- ۴-۸-۵-۳. اعتراض استاد جوادی نسبت به تذکر سبزواری..... ۹۱
- ۹-۵-۳. دو اشکال دیگر بر نظریه‌ی شیخ اشراق و پاسخ به آنها..... ۹۲
- ۶-۳. جمع بندی و نتیجه گیری نهایی فصل..... ۹۳
۴. فصل چهارم: نظریه‌ی ملاصدرا در باب علم ازلی واجب به مجردات و مادیات..... ۹۶
- ۱-۴. مقدمه..... ۹۶
- ۲-۴. تفاوت نظریه‌ی صدرالمتألهین در علم ازلی واجب با نظریه‌ی سایر حکما..... ۹۸
- ۳-۴. دو راه برای اثبات علم ذاتی و تفصیلی واجب..... ۱۰۰
- ۱-۳-۴. بیان علامه طباطبائی در اختلاف روش عارف و حکیم..... ۱۰۱
- ۲-۳-۴. اثبات علم ذاتی واجب از طریق برهان..... ۱۰۴
- ۱-۲-۳-۴. اصول لازم برای اثبات علم ازلی واجب از طریق برهان..... ۱۰۴
- ۱-۱-۲-۳-۴. انتزاع معانی کثیره از وجود واحد..... ۱۰۴

- ۱۰۶.....۱-۱-۲-۳-۴. برخی تذکرات ملاصدرا در مورد "جنس"
- ۱۰۷.....۲-۱-۲-۳-۴. تشکیک و اشتداد در مراتب وجود
- ۱۰۸.....۳-۱-۲-۳-۴. هیچ یک از معانی کثیره به شخصه در فصل حضور ندارند
- ۱۰۸.....۴-۱-۲-۳-۴. تمام کمالات معالیل به نحو اعلی و اشرف در علت موجود است
- ۱۰۹.....۲-۲-۳-۴. اثبات علم واجب به ماسوی از طریق قاعده‌ی بسیط الحقیقه کل الاشیاء
- ۱۱۳.....۳-۲-۳-۴. علم اجمالی در عین کشف تفصیلی
- ۱۱۴.....۴-۲-۳-۴. اثبات علم تفصیلی واجب در مقام ذات از راه اطلاق ذاتی
- ۱۱۵.....۱-۴-۲-۳-۴. تقدم نظریه‌ی اطلاق ذاتی بر نظریه‌ی بسیط الحقیقه
- ۱۱۶.....۲-۴-۲-۳-۴. اثبات بساطت واجب تعالی از راه اطلاق ذاتی
- ۱۱۶.....۵-۲-۳-۴. اشکالات وارد بر مبنای بسیط الحقیقه بودن واجب تعالی و پاسخ به آن
- ۱۱۶.....۱-۵-۲-۳-۴. بر مبنای این قاعده واجب تعالی دارای ماهیت خواهد بود
- ۱۲۰.....۱-۱-۵-۲-۳-۴. چگونگی بساطت و وحدت معانی متعدد در بسیط الحقیقه
- ۱۲۱.....۲-۵-۲-۳-۴. عدم نیاز به اثبات صور عقلی زائد بر ذات
- ۱۲۱.....۱-۲-۵-۲-۳-۴. انتقاد استاد جوادی آملی بر پاسخ ملاصدرا
- ۱۲۲.....۳-۵-۲-۳-۴. امتناع اثبات عقل اول از طریق قاعده‌ی الواحد
- ۱۲۳.....۴-۵-۲-۳-۴. ترکیب ذات در نتیجه‌ی صدق معانی متعدد بر آن
- ۱۲۳.....۶-۲-۳-۴. مقدمات لازم برای ادراک بساطت نشئه‌ی الهی موجودات در ذات واجب تعالی
- ۱۲۴.....۳-۳-۴. اثبات علم تفصیلی واجب به ماسوی در مقام ذات از دیدگاه عرفا
- ۱۲۴.....۱-۳-۳-۴. تفاوت میان ذات، صفت و اسم در دیدگاه عرفا
- ۱۲۵.....۲-۳-۳-۴. اصول لازم برای تبیین نظریه‌ی عرفا
- ۱۲۶.....۱-۲-۳-۳-۴. انتزاع مفاهیم ذاتی از موجود متحصل
- ۱۲۶.....۲-۲-۳-۳-۴. هویت واحد منشأ انتزاع مفاهیم متکثر
- ۱۲۶.....۳-۲-۳-۳-۴. انتزاع مفاهیم بیشتر، از وجود شدیدتر
- ۱۲۶.....۴-۲-۳-۳-۴. معرفت به ذات از طریق معرفت به صفات
- ۱۲۷.....۳-۳-۳-۴. ذات واجب تعالی، منشأ انتزاع همه‌ی اسماء کلیه و فرعیه
- ۱۲۸.....۴-۳-۳-۴. کیفیت علم واجب تعالی به اعیان ثابته
- ۱۲۹.....۵-۳-۳-۴. انتقادات علامه طباطبایی بر تبیین صدرالمتألهین از کلام عرفا
- ۱۳۰.....۱-۵-۳-۳-۴. پاسخ استاد جوادی آملی به انتقادات علامه طباطبائی
- ۱۳۲.....۶-۳-۳-۴. ظهور اندیشه‌های عرفانی در کلمات صدرالمتألهین
- ۱۳۳.....۴-۴. جمع بندی و نتیجه گیری نهایی فصل

۱۳۹	۵. فصل پنجم: علم فعلی واجب تعالی به مادیات از نظر ملاصدرا.....
۱۳۹	۱-۵. مقدمه.....
۱۳۹	۲-۵. بیان نظرات مختلف حکما در باب تعداد مراتب علم واجب تعالی.....
۱۴۲	۳-۵. تذکر نکاتی راجع به مراتب علم واجب.....
۱۴۴	۴-۵. مراتب فعل حق تعالی.....
۱۴۷	۵-۵. مراتب علم حق تعالی به اشیاء.....
۱۴۹	۱-۵-۵. مرتبه‌ی عنایت.....
۱۵۰	۲-۵-۵. مرتبه‌ی قضاء.....
۱۵۱	۳-۵-۵. مرتبه‌ی قدر.....
۱۵۲	۴-۵-۵. عالم طبیعت یا مرتبه‌ی وجودات طبیعی اشیاء.....
۱۵۴	۱-۴-۵-۵. عبارات متناقض ملاصدرا در باب علم واجب به مادیات.....
۱۵۷	۲-۴-۵-۵. ارائه‌ی دو مبنای مختلف در تحلیل فلسفی علم خدا به مادیات.....
۱۶۲	۳-۴-۵-۵. ملاک امتیاز رأی ملاصدرا بر سهروردی در باب علم واجب به مادیات.....
۱۶۴	۴-۴-۵-۵. وجوه برتری رویکرد دوم بر رویکرد اول.....
۱۶۵	۵-۴-۵-۵. توجیه راهیابی تغییر و تکثر در علم فعلی واجب به مادیات.....
۱۶۹	۶. فصل ششم: خاتمه.....
۱۶۹	۱-۶. جمع بندی و نتیجه گیری.....
۱۷۴	۲-۶. آزمون فرضیات.....
۱۷۵	۳-۶. پیشنهاد تحقیقات بعدی.....
۱۷۷	منابع و مراجع.....
۱۷۷	منابع عربی.....
۱۸۰	منابع فارسی.....
۱۸۰	کتاب فارسی.....
۱۸۰	مقالات فارسی.....
۱۸۱	پایان نامه ها و رساله ها.....

فصل اول:
مقدمه و کلیات

۱. فصل اول: مقدمه و کلیات

۱-۱. بیان مسأله

مسأله‌ی علم خدا به غیر به طور عام و علم خدا به مادیات به طور خاص همواره در طول تاریخ مورد توجه حکما و فلاسفه بوده است. در این میان علم خدا به مادیات از حساسیت بیشتری نسبت به سایر اشیاء برخوردار است. زیرا همواره برقراری ارتباط علمی میان موجود مجرد و موجود مادی به گونه‌ای که امر مجرد به تبع تغییر امر مادی دستخوش تغییر و تحول واقع نگردد، از مسائل عمده‌ی فلسفی به حساب آمده است. به دنبال پیچیدگی و دشواری ویژه‌ی مسأله‌ی علم خدا به مادیات، نظریات و آراء گوناگونی در این باره ارائه شده است. به عنوان مثال افلاطون علم خداوند به اشیاء را همان صورتهای خارجی قائم به ذات خود (مثل) می دانست که در نتیجه آن خداوند به مادیات علم نخواهد داشت. از طرفی ارسطو -شاگرد افلاطون- رأی وی را در مورد مثل مورد انتقاد قرار داد و به طور کلی منکر علم خدا به غیر شد و خداوند را تنها به عنوان محرک نامتحرکی که فقط به خود می اندیشد، پذیرفت. این رأی وی به معنای انکار علم خداوند به غیر و به طریق اولی به مادیات است.

با ورود فلسفه‌ی یونان به جهان اسلام، این مسأله بسیار مورد توجه حکمای مسلمان واقع شد، به نحوی که نظریات جدید و آراء متفاوتی از سوی هر یک از آنها مطرح شد. آراء مطرح شده از سوی حکمای اسلامی به علت ریشه داشتن در تعالیم دینی و تکیه بر آیات و روایات، دارای عمق بیشتری نسبت به فلسفه‌ی یونان و نیز شامل جنبه‌های متعددی از مراتب علم الهی به مادیات بود. لازم به ذکر است که علم واجب تعالی به مادیات در فلسفه‌ی اسلامی در دو مرتبه‌ی علمی متفاوت از مراتب علمی واجب مورد بررسی قرار گرفت. یکی در مرتبه‌ی علم قبل الایجاد و دیگری در مرتبه‌ی علم بعد الایجاد یا علم در مرتبه‌ی فعل. در میان آراء حکمای مسلمان شاهد سه رأی برجسته در این باره هستیم که هر یک به نوبه‌ی خود در پی تبیین علم واجب تعالی به مادیات به نحوی موجه بوده اند.

به عنوان مثال ابن سینا علم خدا به غیر شامل مادیات را در دو مرتبه‌ی علم قبل الایجاد و علم بعد الایجاد مورد بررسی قرار داد. از نظر وی، علم واجب به واسطه‌ی صور علمیه به اشیاء اعم از مادی و

غیرمادی، هم ملاک برای علم قبل الایجاد و هم ملاک برای علم بعد الایجاد به حساب آمد و هر دو مرتبه از علم الهی به نحو تفصیلی و متأخر از ذات واجب تبیین شد.

از سوی دیگر سهروردی با انتقاد از ابن سینا، ملاک علم بعد الایجاد را حضور عین اشیاء حتی مادیات، نزد ذات حق دانست و با منحصر ساختن علم تفصیلی حق تعالی در علم فعلی بعد الایجاد منکر علم تفصیلی قبل الایجاد به معنای مورد نظر ابن سینا شد.

نهایتاً ملاصدرا تلاشی نو در این زمینه را آغاز کرد و کوشید تا با ابطال نظریه‌ی مشائی، علم بعد الایجاد را همچون شیخ اشراق، عبارت از حضور صور عینی‌ی اشیاء اعم از مادی و غیر مادی نزد ذات واجب به حساب آورد و در عین حال بر خلاف سهروردی علم تفصیلی واجب تعالی را منحصر در چنین علمی نداند.

ابتکار عالی ملاصدرا در این باره مدد جستن از قاعده‌ی بسیط الحقیقه برای اثبات علم قبل الایجاد به عنوان علم اجمالی در عین کشف تفصیلی و اثبات عینیت چنین علمی با ذات واجب تعالی بود. کاری که هیچ یک از دو حکیم مسلمان - ابن سینا و سهروردی - موفق به انجام آن نشدند. به مقتضای این قاعده، واجب الوجود که بسیط من جمیع الجهات بوده و در بالاترین درجه‌ی بساطت قرار دارد، همه‌ی کمالاتی را که به ماسوی افاضه فرموده، واجد خواهد بود و نه تنها همه‌ی کمالات را واجد است بلکه همه‌ی آنها را به نحو اعلی و اوسط واجد است، به نحوی که ذات او در عین اجمال و بساطت، کشف تفصیلی از کل ماسوی از جمله مادیات است. این همان معنای سخن ملاصدرا درباره‌ی علم باری به اشیاء قبل الایجاد است که آنرا علم اجمالی در عین کشف تفصیلی می‌داند.

با توجه به آنچه گفته شد، اختلاف نظر جدی میان ابن سینا و حکیم مسلمان درباره‌ی این مسأله به روشنی قابل درک است. اهمیت تبیین صحیح علم واجب تعالی به نحوی که نزدیکترین تفسیر به معنای واقعی آن را به دست دهد از یک سو و موفقیت طرح ملاصدرا نسبت به آراء حکمای پیش از خود از سوی دیگر، ما را بر آن داشت تا در قالب تحقیقی مفصل به بررسی نظریات وی در این باره بپردازیم. مسأله‌ی دیگری که طی این پژوهش بررسی خواهد شد، مربوط به بیانات دوگانه و نظرات به ظاهر متناقض ملاصدرا در باب علم حضوری واجب تعالی به مادیات است که برخی را بر آن داشته است تا حکم به تناقض گویی ملاصدرا در این زمینه دهند.

زیرا وی درباره‌ی علم فعلی حق تعالی به جزئیات مادی گاه به صراحت با نظر سهروردی مبنی بر حضور مادیات نزد ذات الهی مخالفت کرده و مادی بما هو مادی را فاقد هرگونه وجود ادراکی دانسته است و گاه در دفاع از این نظریه آن را بهترین نظریه ای می داند که تا کنون در این زمینه مطرح شده است. بنابراین لازم است تا عبارات دوگانه‌ی صدرالمآلهین در این باره تحلیل شود و در سایه‌ی آن، این مطلب روشن شود که آیا نسبت تناقض گویی به وی می تواند نسبت صحیحی باشد یا خیر. هدف ما در این تحقیق تحلیل انتقادی نظریه‌ی ملاصدرا درباره‌ی علم خدا به مادیات و مقایسه‌ی آن با آراء ابن سینا و سهروردی می باشد.

۲-۱. سوالات اصلی

آنچه در این تحقیق به بررسی آن می پردازیم، پاسخ به این پرسشها است:

- ۱- ملاصدرا چگونه مسأله‌ی علم تفصیلی خداوند به جزئیات مادی را حل کرده است؟
- ۲- چگونه وی با اینکه ماده را ملاک غیوبیت و عدم حضور می داند، معتقد به حضور مادیات نزد ذات حق شده است؟
- ۳- چگونه می توان تناقض ظاهری در گفتار وی را که در جایی رأی سهروردی مبنی بر حضور مادیات نزد ذات الهی را می پذیرد و در جایی دیگر شدیداً با آن مخالفت می کند، به نحوی معقول توجیه کرد؟

۳-۱. فرضیات

- ۱- نظریه‌ی ملاصدرا در باب علم خدا به مادیات از لوازم قریب حکمت متعالیه یعنی اصالت، وحدت حقیقت و تشکیک وجود است. وی با طرح مبحث مساوقت وجود با علم به حل این مسأله در مرتبه‌ی علم فعلی واجب پرداخته است. حاصل این مبنا در حکمت متعالیه این است که مادیات هم که مرتبه ای از وجودند، هرچند ضعیف ترین مرتبه‌ی وجود، به اندازه‌ی مرتبه‌ی وجودی خود از ضعیف ترین مرتبه‌ی علم و ادراک برخوردار خواهند بود و به تبع آن وجود علمی و ادراکی برای غیر نیز

خواهند داشت. بنابراین شرط معلوم حضوری واقع شدن موجودات، مجرد آنها از ماده نیست بلکه علم و آگاهی آنها نسبت به خود است.

همچنین با استعانت از قاعده‌ی بسیط الحقیقه به اثبات علم ذاتی واجب تعالی به مادیات پرداخته به نحوی که ذات به هیچ وجه دستخوش تغییر و تکثر نگردد.

۲- آنچه از کلمات خود او بر می آید این است که بحث از احتجاب و غیبت موجودات مادی نظر نهایی وی در این باره نیست. بلکه وی نهایتاً با تکیه بر مبانی خود در این زمینه، به اثبات حضوری بودن علم فعلی واجب تعالی به مادیات پرداخته است.

۳- ملاصدرا با نظر به دو مبنای مختلف در کیفیت ادراک امور مادی به بررسی این مسأله در باب علم حق تعالی پرداخته است و توجه وی به این مبنا که مادیت مستلزم عدم حضور است، در واقع پیروی از اصطلاحات و مبانی جمهور حکما در این زمینه بوده است. در حالیکه نظر نهایی وی در این باره همان حضور مادیات به وجود خارجی خود نزد ذات حق است. بنابراین روشن است که وی متوجه این دو مبنای مختلف در باب علم به اشیاء مادی بوده است و مانعی نیز میان جمع بین این دو سخن نمی بیند.

۱-۴. پیشینه‌ی تحقیق

گرچه در زمینه‌ی علم واجب تعالی کارهای زیادی صورت گرفته است، اما از این میان تحقیقاتی که به طور خاص علم خدا به مادیات در آن مورد توجه قرار گرفته باشد بسیار اندک است. از آن جمله می توان به عناوین زیر در این باره اشاره کرد:

۱. پایان نامه‌ی "علم خداوند به جزئیات در حکمت متعالیه"، قربانی، نغمه: طی این پژوهش مسائلی از جمله اثبات علم تفصیلی ذاتی برای واجب تعالی از طریق قاعده‌ی بسیط الحقیقه، اثبات علم فعلی واجب به مادیات و اثبات عدم تغییر ذات واجب به واسطه‌ی علم به مادیات از نظر ملاصدرا مورد بررسی قرار گرفته است.

لازم به ذکر است که مسائل مطرح شده در این پایان نامه تنها شامل اشاره ای به آراء ابن سینا و سهروردی در زمینه‌ی علم واجب به مادیات و سپس بیان نظریه‌ی خاص ملاصدرا در این باره است.

گرچه عنوان پایان نامه‌ی مذکور نزدیکی بسیاری به عنوان پژوهش حاضر دارد، اما تفاوتی اساسی در محتوای این دو مشهود است. از جمله اینکه رویکرد مورد نظر در این پژوهش رویکردی تحلیلی و انتقادی نسبت به آراء هر سه فیلسوف اسلامی می باشد به نحوی که طی بیان مفصل آراء هر یک از ایشان، به طور مبسوط به نقد و بررسی آن نظریات نیز پرداخته شده، کاری که در پایان نامه‌ی نام برده اساساً مورد نظر نبوده است. از طرفی در نقد آراء ملاصدرا نیز بررسی مبسوطی در نظریات مرحوم سبزواری، علامه طباطبایی و استاد جوادی آملی صورت گرفته و از زوایای مختلف به آراء ملاصدرا نظر شده است. علاوه بر این یکی از اهداف اصلی این پژوهش اثبات عدم تناقض گویی ملاصدرا در باب علم حضوری واجب تعالی به مادیات است، مسأله‌ی ای که در پایان نامه‌ی فوق الذکر تنها به اشاره ای به آن اکتفا شده و هیچ تحلیلی بر روی آن صورت نگرفته است.

۲. مقاله‌ی "علم واجب الوجود از دیدگاه صدرالمتهلین"، بهشتی، احمد: نویسنده‌ی این مقاله طی اشاره ای گذرا به نظریات ابن سینا و سهروردی در باب علم واجب تعالی به غیر، از جمله مادیات، به طرح نظریه‌ی ملاصدرا در این باره و مقایسه‌ی آن با نظرات ذکر شده پرداخته و در نهایت تلاش کرده تا تناقضات ظاهری کلام ملاصدرا را به نحوی موجه تبیین نماید.

۳. مقاله‌ی "علم تفصیلی خداوند به اشیاء"، کوچنانی، قاسمعلی: این مقاله مروری است بر نظریات مختلف حکما و فلاسفه در باب علم تفصیلی واجب تعالی به مجردات و مادیات در طول تاریخ فلسفه.

۴. مقاله‌ی "علم مادیات و علم به مادیات"، فاضلی علیرضا، طرح کلی این مقاله توجیه و تبیین کلمات مختلف و دوگانه‌ی ملاصدرا در باب علم واجب تعالی به مادیات است. طی این مقاله تلاش شده است تا با بازگرداندن کلمات ملاصدرا به دو مبنای مختلف، تناقض ظاهری کلمات وی به نحوی موجه تبیین گردد و نهایتاً اعتقاد به حضوری بودن علم حق تعالی به مادیات به عنوان رأی نهایی حکمت متعالیه در نظر گرفته شود.

۱-۵. روش تحقیق

روشی که بر کل این تحقیق حاکم است به تناسب چنین پژوهش هایی که در آن به بررسی و مقایسه‌ی آراء اندیشمندان با یکدیگر پرداخته می شود، عبارت از روش تحقیق کتابخانه ای است که به مقتضای

آن اطلاعات لازم برای پیشبرد پژوهش از طریق مطالعه‌ی کتابها، پایان نامه ها و دیگر آثار مکتوب موجود در کتاب خانه ها حاصل می گردد.

لازم به ذکر است که در طی این پژوهش تلاش شده تا ضمن استفاده از روش "توصیفی" در تبیین نظرات مختلف، همچنین نگاه "تحلیلی و انتقادی" به آراء مختلف مغفول واقع نگردد. بنابراین کوشش شده تا علاوه بر روش توصیفی از روش تحلیل انتقادی نیز استفاده شود.

۱-۶. سازماندهی تحقیق

بر اساس مسائل مطرح شده در این پژوهش و به منظور دستیابی نهایی به فرضیات ذکر شده، مطالب مورد نظر طی چهار فصل بیان شده و در فصلی جداگانه نیز به نتیجه گیری نهایی و آزمون فرضیات پرداخته شده است. خلاصه مطالب هر فصل به شرح زیر است:

فصل دوم: بررسی و نقد آراء ابن سینا بر اساس مبانی فلسفی ملاصدرا: این فصل شامل نظر خاص ابن سینا در باب علم واجب به مادیات و بررسی مبانی وی در این مورد می باشد. در پایان نیز به نقد و بررسی آراء وی توسط ملاصدرا پرداخته شده و نهایتاً اشکالات ملاصدرا نیز مورد نقد و تحلیل واقع شده اند.

فصل سوم: بررسی و نقد نظریه‌ی سهروردی از نظر ملاصدرا: این مجموعه نیز شامل نظر ویژه‌ی سهروردی در باب علم واجب تعالی به مادیات و نهایتاً نقد آن توسط ملاصدرا می باشد. در این فصل نیز انتقادات ملاصدرا به طور مفصل تحلیل و نقد شده است.

فصل چهارم: نظریه‌ی ملاصدرا در باب علم ازلی واجب به مجردات و مادیات: این فصل از فصول محوری این پایان نامه بوده و در آن به رأی خاص ملاصدرا در باب علم ازلی واجب تعالی به مادیات اشاره شده که تا زمان او در میان حکمای اسلامی بی سابقه است. همچنین به بیان مبانی فلسفی و عرفانی وی برای وصول به چنین رأی عمیقی پرداخته شده است.

فصل پنجم: علم فعلی واجب تعالی به مادیات از نظر ملاصدرا: در این فصل به کیفیت تبیین ملاصدرا از علم فعلی واجب به مادیات اشاره شده و همچنین وجه برتری نظریه‌ی وی بر نظرات ابن

سینا و سهروردی شرح داده شده است. در پایان نیز به توجیه عبارات مختلف و دوگانه‌ی وی در باب علم حضوری واجب به امور مادی پرداخته شده است.

فصل ششم: خاتمه: در این فصل با مرور و جمع بندی نتایج فصول گذشته، نهایتاً به بیان نتیجه‌ی کلی بحث و نیز آزمون فرضیات پرداخته شده است.